

Een kwantitatief onderzoek naar de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het pro sociaal gedrag van het kind

Marieke Faber S3971007

Masteropleiding Orthopedagogiek, Faculteit der gedrags- en Maatschappijwetenschappen,
Rijksuniversiteit Groningen

Begeleider: Katrien Helmerhorst

Tweede beoordelaar: Anne-Marie Huyghen

Datum: 16-01-2023

Aantal woorden: 8008

Abstract

Since the child's prosocial behavior leads to better relationships with peers, better performance at school and a lower chance of externalizing behavior, it is important to identify predictors of child's prosocial behavior. Based on the data of the 3HOEK-study, this study examined the relationship between the sensitivity of the father and the prosocial behavior of the child. Also, there has been examined whether the sensitivity of the mother has a moderating effect on this relationship. The data was collected from high and low-educated mothers ($N = 104$), fathers ($N = 104$) and their 3-year-old children ($N = 104$). The sensitivity of father and mother was measured using observations and the ESS. The child's prosocial behavior was measured with the SDQ completed by the father. The results showed that the relationship between the father's sensitivity and the child's prosocial behavior was significantly positive when the mother showed a high degree of sensitivity and not when the mother showed a low degree of sensitivity. The sensitivity of the mother has a positive moderating effect on the relationship. Limitations, strengths and recommendations for practice and research are discussed.

Samenvatting

Aangezien het sociaal gedrag van het kind is gerelateerd aan betere relaties met leeftijdsgenoten, betere prestaties op school en zorgt voor een minder grote kans op externaliserend gedrag is het van belang om voorspellers hiervan in kaart te brengen. Aan de hand van de data van de 3HOEK studie is in deze studie onderzocht wat de relatie is tussen de sensitiviteit van de vader en het sociaal gedrag van het kind. Ook is onderzocht of de sensitiviteit van de moeder een modererend effect heeft op deze relatie. De informatie is verzameld bij hoog- en laagopgeleide moeders ($N = 104$), vaders ($N = 104$) en hun driejarige kinderen ($N = 104$). De sensitiviteit van vader en moeder is gemeten met behulp van observaties en de ESS en het sociaal gedrag van het kind met de SDQ die is ingevuld door de vader. De resultaten toonden aan dat de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het sociaal gedrag van het kind significant positief was wanneer de moeder een hoge mate van sensitiviteit toonde en niet significant bij een lage mate van sensitiviteit. De sensitiviteit van de moeder heeft een positief modererend effect op de relatie. Beperkingen, sterktes en aanbevelingen voor praktijk en vervolgonderzoek zijn besproken.

Inhoudsopgave

Abstract	2
Samenvatting	2
Inhoudsopgave	3
Inleiding	4
Het prosociaal gedrag van het kind	4
Sensitiviteit van de Vader in Relatie tot het Prosociaal Gedrag van het Kind	5
Sensitiviteit van de Moeder als Moderator	7
Huidig onderzoek	8
Methode	10
Participanten	10
Procedure	11
Meetinstrumenten	12
Prosociaal gedrag kind	12
Ouderlijke sensitiviteit	12
Controle variabelen	13
Data-analyse	14
Resultaten	15
Sensitiviteit van de Vader in Relatie tot het Prosociaal Gedrag van het Kind	15
Sensitiviteit van de Moeder als Moderator	16
Discussie	18
Sensitiviteit van de Vader in Relatie tot het Prosociaal Gedrag van het Kind	18
Sensitiviteit van de Moeder als Moderator	19
Sterktes, beperkingen en aanbevelingen	19
Implicaties voor beleid en praktijk	21
Conclusie	22
Referenties	23
Bijlagen	31

Inleiding

Volgens Eisenberg en Mussen (1989) speelt het prosociaal gedrag van het kind een belangrijke rol bij de sociale ontwikkeling van het kind. Zo hebben kinderen die prosociaal gedrag laten zien betere relaties met *peers* (Eisenberg et al., 2006) en presteren ze beter op school (Caprara et al., 2000; Wentzel, 1993). Daarnaast lopen deze kinderen minder risico op externaliserend gedrag (Kokko & Pulkkinen, 2000). Prosociaal gedrag bij het kind zorgt voor een succesvolle vroege-ontwikkeling (Lerner et al. 2002). Al met al hoe meer prosociaal gedrag een kind laat zien des te beter het zich aan kan passen in de kindertijd en adolescentie (Eisenberg et al. 2015; Kokko et al. 2006). Het is vanwege de positieve uitkomsten van prosociaal gedrag van belang de factoren in kaart te brengen die gerelateerd zijn aan prosociaal gedrag bij een kind. Verschillende onderzoeken naar het prosociaal gedrag van het kind laten zien dat het gedrag van ouders, inclusief de sensitiviteit van de ouders, al vroeg in de ontwikkeling van het kind gerelateerd is aan het prosociaal gedrag van het kind (Brownell et al., 2013; Davidov & Grusec, 2006; Eisenberg et al., 2006; Grusec et al., 2002; Hastings et al., 2007). De sensitiviteit van ouders is een mogelijke factor die gerelateerd is aan het prosociaal gedrag van het kind. Binnen dit onderzoek wordt de focus gelegd op de sensitiviteit van de vader. De onderzoeksvraag luidt dan als volgt: *“Wat is de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind?”*

Het Prosociaal Gedrag van het Kind

Prosociaal gedrag is een onderdeel van de sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind en heeft meerdere overeenstemmende betekenissen. Prosociaal gedrag verwijst naar vrijwillig gedrag dat bedoeld is om anderen te helpen (Eisenberg et al., 2006). Hiermee wordt ook wel verwezen naar de acties of neigingen die de intentie hebben om anderen te helpen, zoals het bekommeren om iemand anders of de bereidheid om te delen of anderen te helpen (Newton et al., 2014). Prosociaal gedrag wordt ook wel uitgedrukt in het focussen op positieve emoties, waarden en gedragingen naar anderen toe, die niet gerelateerd zijn aan individu zelf (Aydin & Karakelle, 2016; Çelik Kahraman, 2019; Hoffman, 1982). Prosociaal gedrag kan op meerdere manieren worden geuit, zoals emotioneel, meegaand, altruïstisch en op de achtergrond (Carlo & Randall, 2002; Carlo, 2014). Volgens Aydin en Karakelle (2016) laten kinderen prosociaal gedrag zien wanneer binnen de interactie met anderen begrip is van het gedrag van de ander. Dit moet het kind vervolgens in gedachten houden en ophouden met wat het kind op dat moment aan het doen is. Daarna kan het kind een poging doen om de behoefte van de persoon te vervullen, waardoor kinderen prosociaal gedrag vertonen.

Hoewel veel mensen en andere factoren een rol kunnen spelen bij het pro sociaal gedrag van kinderen zijn ouders, leraren en scholen de belangrijkste elementen hierin (Eisenberg, 2006). Uit eerder onderzoek komt naar voren dat kinderen die pro sociaal gedrag vertonen betere relaties hebben met leeftijdsgenoten in vergelijking met leeftijdsgenoten die minder pro sociaal gedrag vertonen (Eisenberg et al., 2006). Daarnaast lopen pro sociale kinderen minder risico op externaliserend gedrag (Kokko & Pulkkinen, 2000) en meerdere onderzoeken tonen aan dat pro sociaal gedrag een beschermende factor is tegen agressie (Kokko et al., 2006; Pulkkinen & Tremblay, 1992). Op school presteren kinderen met pro sociaal gedrag beter (Caprara et al., 2000; Wentzel, 1993). Dit wordt ook vertaald naar betere sociaal-emotionele vaardigheden, zelfregulatie en het kunnen onderhouden van goede interpersoonlijke relaties met leeftijdsgenoten en leerkrachten (Carlo, 2014; Caprara et al., 2000).

Sensitiviteit van de Vader in Relatie tot het Pro sociaal Gedrag van het Kind

Tijdens de vroege kinderjaren is sensitiviteit van ouders een centraal onderdeel van de opvoeding (Mesman & Emmen, 2013). Sensitief opvoedgedrag is het vermogen van ouders om signalen van een kind op te merken, deze signalen juist te interpreteren en snel en adequaat te reageren op de signalen (Ainsworth et al., 1974). Bij het signaleren wordt er gekeken met aandacht naar het kind. Tijdens het interpreteren gaat de ouder na wat het kind zou bedoelen, denken, voelen of willen. Als laatst reageert de ouders door iets te zeggen of te doen. Wat hierbij centraal staat, is het gepast aansluiten van de ouder op de specifieke interesses en behoeften van het kind. Het is voor de ouders een uitdaging om in de vroege kinderjaren de reacties aan te passen aan de snel veranderende ontwikkeling van het kind. Wanneer ouders dit lukt, ontstaat een consistente of zelfs toenemende mate van sensitiviteit bij de ouder (Bornstein et al., 2008; Kemppinen et al., 2006; Kochanska & Aksan, 2004).

De gehechtheidstheorie veronderstelt dat ervaringen van kinderen in de vroege ontwikkeling met ouders de aard van de gehechtheidsrelatie kan bepalen (Ainsworth et al., 1974). Zo hebben kinderen die sensitieve zorg ervaren een grote kans om een veilige gehechtheidsrelatie met ouders te creëren. De sensitieve zorg uit zich in snelle, adequate en passende reacties op de behoeften en signalen van het kind in. Aan de andere kant lopen kinderen die geen sensitiviteit ervaren van hun ouders een hoger risico op het ontwikkelen van een onveilige hechting met hun ouders (De Wolff & van IJzendoorn, 1997). Bij geen of weinig sensitiviteit zijn de reacties vertraagd, inconsistent, afwezig of niet toereikend op de behoeften en signalen van het kind. De vroege gehechtheidsrelaties met ouders kunnen in verband staan met het in gang zetten van bepaalde ontwikkelingen bij het kind, zoals de

sociaal-emotionele ontwikkeling en het risico op psychopathologie (Groh et al., 2017). Volgens Bowlby (1969) wordt verwacht dat veilige en onveilige gehechtheidsrelaties een blijvend gevolg hebben op de ontwikkeling en het aanpassingsvermogen van het kind. Wanneer een kind veilig gehecht is, kan het veel sociaal-emotionele vaardigheden leren die zorgen voor een positieve aanpassing. Echter, bij een onveilige hechting hebben kinderen minder aanpassingsvaardigheden kunnen leren (Bowlby, 1969). Dit heeft tot gevolg dat zonder de juiste basis van de ouders, kinderen onveilig gehecht raken en minder sociaal-emotionele vaardigheden leren die helpen om sociale relaties te ontwikkelen. Prosociaal gedrag van een kind is een onderdeel van de sociaal-emotionele ontwikkeling.

Momenteel is er één studie die precies de variabelen sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind hebben meegenomen. Deze studie toont aan dat de sensitiviteit niet significant geassocieerd is met het prosociaal gedrag van het kind. In dit onderzoek geldt dat ook voor moeders (Deneault et al., 2021). Dit onderzoek is echter uitgevoerd bij kinderen tussen de negen en twaalf maanden. Uit onderzoek blijkt dat tot ongeveer achttien maanden kinderen de hulp inschakelen van ouders wanneer zij prosociaal gedrag willen vertonen. Dit verandert wanneer de kinderen twee jaar worden, dan vertonen kinderen zelfstandig prosociaal gedrag en kunnen zij zich inleven in hun leeftijdsgenoten (Zahn-Waxler & Radke-Yarrow, 1982). Dat er geen significante relatie is gevonden, kan mogelijk komen doordat kinderen op die jonge leeftijd minder prosociaal gedrag kunnen vertonen. In dit onderzoek worden 3-jarige kinderen meegenomen. Die hebben meer vaardigheden om prosociaal gedrag te vertonen, waardoor er mogelijk in dit onderzoek meer prosociaal gedrag kan worden gemeten. Verschillende onderzoeken naar prosociaal gedrag van een kind laten zien dat de sensitiviteit van ouders een relatie kan hebben met het prosociaal gedrag van een kind (Brownell et al., 2013; Davidov & Grusec, 2006; Eisenberg et al., 2006; Grusec et al., 2002; Hastings et al., 2007). Deze onderzoeken hebben zich gericht op de sensitiviteit van de moeder. Volgens Rice en Grusec (1975) kunnen kinderen door het krijgen van sensitieve reacties op hun behoeften, leren om prosociaal gedrag te vertonen door het sensitieve opvoedgedrag van de ouders te observeren en na te doen. Bovendien is de kans groot dat sensitieve ouders het sociaal-cognitieve bewustzijn van het kind versterken door de aandacht van het kind te richten op de signalen en behoeften van anderen (Krevans & Gibbs, 1996). Op basis van dit sociaal-cognitieve bewustzijn kunnen kinderen van sensitieve ouders prosocialer reageren op de behoeften van anderen. Aan de andere kant toont onderzoek aan dat een mindere mate van sensitiviteit van de ouders zorgt voor een negatieve invloed op de sociaal-emotionele ontwikkeling van het kind (Carlo et al., 2011). Op basis van bovenstaande theorie

en empirie wat gaat over de moeder wordt verwacht dat de relatie tussen de sensitiviteit van vader en het prosociaal gedrag van het kind positief is. Dat wil zeggen dat een hogere mate van sensitiviteit van de vader gerelateerd is aan een hogere mate van prosociaal gedrag van het kind.

Sensitiviteit van de Moeder als Moderator

Binnen onderzoek is lange tijd enkel de focus gelegd op de sensitiviteit van de moeder. De rol van de vader is bij deze onderzoeken buiten beschouwing gebleven. Het is echter van belang om alle opvoeders mee te nemen in een onderzoek. De *Family Systems Theory* (Bowen, 1978) stelt namelijk dat het opvoedgedrag van vaders en moeders binnen een gezin niet los van elkaar gezien kunnen worden. Families zijn systemen waarin iedereen met elkaar in verbinding staat en afhankelijk is van elkaar. Dit betekent dat iedereen in de familie elkaar beïnvloedt. Zo lijken zowel moeders als vaders de kinderen te beïnvloeden, de kinderen beïnvloeden de ouders en lijken moeders ook vaders te beïnvloeden. Het opvoedgedrag van vaders en moeders kunnen dus ook niet los van elkaar worden gezien. Dit wordt benadrukt door Cox & Paley (1997) die stellen dat het opvoedgedrag van de moeder ook het opvoedgedrag van de vader kan beïnvloeden. Daarnaast sluit de *Family Systems Theory* aan op de transactionele visie die veronderstelt dat het opvoedgedrag van ouders elkaar beïnvloedt en dat het ouderschap de ontwikkeling van het kind beïnvloedt en andersom (Sameroff, 2009).

Daarnaast impliceert de cognitieve sociale leertheorie van Bandura (1977) dat ouders die samenwonen de opvoeding van elkaar observeren en daarbij worden keuzes verzameld die ouders kunnen maken tijdens de opvoeding. Deze keuzes worden meteen bekritiseerd of goedgekeurd door de andere ouder wanneer ze gemaakt worden (Schofield et al., 2009). De cognitieve modellen veronderstellen dat opvoedgedrag van ouders gebaseerd zijn op alledaagse situaties met elkaar en het kind (Azar et al., 2017; Bugental, 1992; Dix & Grusec, 1985; Goodnow & Collins, 1990). Vanuit deze situaties leren ouders de onderliggende intentie van het gedrag van het kind. Wanneer de ouders goed de signalen van het kind op kunnen pakken en hier adequaat op reageren, kunnen ze sensitief opvoedgedrag laten zien. Volgens de theorie van Bandura (1977) kunnen de ouders dit sensitieve gedrag observeren bij elkaar en dit mogelijk versterken. Omvattend houdt het in dat kinderen worden blootgesteld aan de wederzijdse beïnvloeding tussen ouders en hierin een rol spelen.

Eerder is geen onderzoek gedaan naar de invloed van de sensitiviteit van de moeder op de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind. Volgens Cox & Paley (1997) kan de opvoeding tussen de moeder en het kind wel de opvoeding tussen de vader en het kind beïnvloeden. Als voorbeeld hiervan toont het onderzoek van Collins &

Russell (1991) aan dat weinig sensitiviteit bij vader in verband staat met het niet sensitieve gedrag van de moeder naar het kind. Daarnaast toont onderzoek aan dat de ene ouder niet alleen zijn eigen opvoedgedrag beïnvloedt, maar ook dat van de andere ouder. Dit, omdat ouders die een hoger risico lopen minder sensitief zijn in de interactie met het kind, waardoor de kans groot is dat het stressniveau van de andere ouder verhoogt. Dit kan ertoe leiden dat de andere ouder ook minder sensitief omgaat met het kind en dat vergroot de kans op problemen bij het kind (Pesonen et al., 2006). Een voorbeeld hiervan is dat een depressie bij ouders van invloed kan zijn op kind uitkomsten. Dit komt door het effect wat een depressie bij ouders kan hebben op het opvoedgedrag van beide ouders.

Op basis van bovenstaande theorie en empirie kan verwacht worden dat de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind wordt versterkt wanneer de moeder meer sensitief opvoedgedrag toont.

Huidig onderzoek

Dit onderzoek kan bijdragen aan de bestaande literatuur doordat het specifiek ingaat op de sensitiviteit van de vader in relatie tot het prosociaal gedrag van het kind. Deze relatie is tot op heden één keer vaker onderzocht. Dat onderzoek heeft kinderen tussen de negen en twaalf maanden meegenomen (Deneault et al., 2021). Huidig onderzoek kan echter van toegevoegde waarde zijn, omdat het alleen 3-jarige kinderen meeneemt. Uit onderzoek blijkt dat tot ongeveer achttien maanden kinderen nog de hulp van ouders inschakelen wanneer zij prosociaal gedrag willen vertonen. Dit verandert wanneer de kinderen twee jaar worden. Dan vertonen zij zelfstandig prosociaal gedrag en kunnen zij zich inleven in hun leeftijdsgenoten (Zahn-Waxler & Radke-Yarrow, 1982). De leeftijd van het kind is dus bepalend voor de verandering in prosociaal gedrag (Zahn-Waxler, Robinson, & Emde, 1992). Deze verandering in prosociaal gedrag zou ervoor kunnen zorgen dat er bij 3-jarige kinderen meer prosociaal gedrag kan worden gemeten dan bij kinderen tussen de zes en negen maanden. Daarom zou het kunnen dat de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind in dit onderzoek wel significant is. Net als dat de sensitiviteit van de moeder als modererende factor die relatie zou kunnen versterken, omdat er in dit onderzoek meer prosociaal gedrag kan worden gemeten dan in het vorige onderzoek. In het vorige onderzoek is namelijk geen significante relatie gevonden tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind. Daarom is het van belang om te onderzoeken wat de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het 3-jarig kind is en of dit wordt gemodereerd door de sensitiviteit van de moeder.

Ook kan dit onderzoek bijdragen aan bestaand onderzoek, omdat het de sensitiviteit van moeder als modererende factor meeneemt. Dit is eerder nog niet gedaan, maar door verschillende theorieën zou verwacht kunnen worden dat de sensitiviteit van de moeder de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind kan beïnvloeden. De *Family Systems Theory* (Bowen, 1978) veronderstelt namelijk dat er niet naar het gedrag van kind kan worden gekeken zonder naar het gezinssysteem te kijken. Dit maakt het van belang om zowel naar het opvoedgedrag van moeder als naar vader te kijken. De *Family Systems Theory* (Bowen, 1978) gaat er namelijk vanuit dat leden van een gezin elkaar wederzijds beïnvloeden. Zo wordt verondersteld dat de interactie tussen ouders gerelateerd kunnen zijn aan bepaalde kind uitkomsten. Deze veronderstelling wordt door bestaand onderzoek benadrukt (Pesonen et al., 2006). Door in dit onderzoek in te gaan op de interactie tussen de sensitiviteit van zowel moeder als vader en het prosociaal gedrag van het kind, kan worden bijgedragen aan onderzoek die de interactie tussen ouder- en kind uitkomsten hebben onderzocht. Hierdoor kan een bijdrage worden geleverd aan bestaande informatie over onderlinge relaties binnen een gezin en hoe deze zich tot elkaar verhouden.

Wanneer gekeken wordt naar de maatschappelijke relevantie kan dit onderzoek een bijdrage leveren aan interventies die gericht zijn op het prosociaal gedrag van een kind. Wanneer blijkt dat de sensitiviteit van de vader een positieve relatie heeft met het prosociaal gedrag van het kind, zouden interventies zich hier onder andere op kunnen richten. Wanneer blijkt dat de sensitiviteit van de moeder een positieve invloed heeft op de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind, is het van belang dat zowel vader als moeder betrokken worden bij de interventie gericht op het prosociaal gedrag van het kind. De interactie tussen de sensitiviteit van vader en moeder heeft dan namelijk een positieve relatie met het prosociaal gedrag van het kind. Daarnaast zouden ouders geïnformeerd kunnen worden over het belang van het samen tonen van sensitief opvoedgedrag naar het kind, wanneer het gunstig zou zijn als het kind meer prosociaal gedrag vertoont.

Alles omvattend focust het huidige onderzoek zich op de vraag: *Wat is de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind?* (Figuur 1). Deze vraag wordt met behulp van de volgende deelvraag beantwoord: *Wordt de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind gemodereerd door de sensitiviteit van de moeder?* (Figuur 2). Om antwoord te geven op bovenstaande vragen wordt gebruik gemaakt van informatie die is verzameld door de interdisciplinaire 3HOEK studie. Binnen dit onderzoek wordt verwacht dat een hogere mate van sensitiviteit de vader

gerelateerd is aan een hogere mate van prosociaal gedrag van het kind. Daarnaast wordt verwacht dat wanneer de moeder een hogere mate van sensitief gedrag laat zien, de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind wordt versterkt.

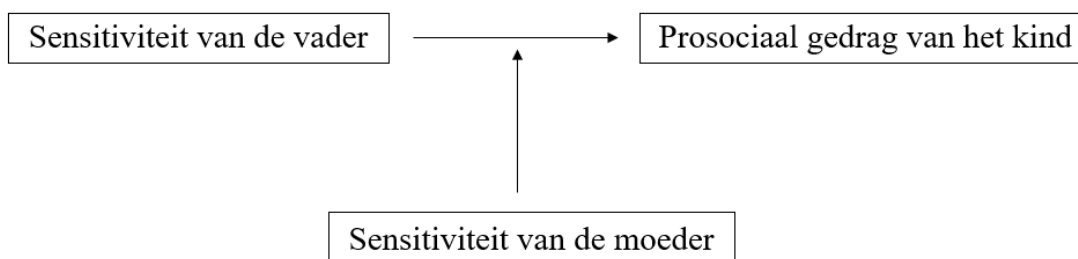
Figuur 1

Conceptueel Model van de Relatie Tussen de Sensitiviteit van de Vader en het Prosociaal Gedrag van het Kind

Figuur 2

Conceptueel Model van de Relatie Tussen de Sensitiviteit van de Vader en het Prosociaal Gedrag van het Kind met de Sensitiviteit van de Moeder als Moderator

Methode

Participanten

Om de onderzoeksvraag te beantwoorden is gebruik gemaakt van de kwantitatieve dataset die is opgesteld door de interdisciplinaire 3HOEK studie. Deze studie is uitgevoerd door de Erasmus Universiteit Rotterdam. Zowel de rol moeders als vaders in de opvoeding van kinderen is onderzocht tijdens de studie. Het heeft plaatsgevonden bij 104 gezinnen met allemaal 3-jarige kinderen uit Rotterdam en de regio eromheen. De gezinnen zijn geworven door student-assistenten op openbare plekken, zoals (indoor)kinderspeelplaatsen, zwembaden, nationale festivals en bibliotheken. Hierbij is gebruik gemaakt van een gemakssteekproef. De gezinnen moesten voldoen aan drie criteria; 1) de ouders van zowel moeder als vader moesten in Nederland geboren zijn, 2) de ouders moesten een 3-jarig kind hebben en 3) het gezin moest intact zijn, dat wil zeggen bij elkaar wonend. Uiteindelijk zijn 104 moeders ($M_{leeftijd} = 33.85$ jaar, $SD = 4.70$), 104 vaders ($M_{leeftijd} = 36.62$ jaar, $SD_{leeftijd} = 5.23$) en 104 3-jarige kinderen ($M_{leeftijd} = 41.44$ maanden, $SD_{leeftijd} = 3.95$) geworven en meegenomen in dit onderzoek. Er zijn in totaal 53 gezinnen die relatief hoog opgeleid zijn; beide ouders hebben

hbo of hoger afgerond. En 51 gezinnen zijn relatief laag opgeleid; beide ouders hebben mbo of lager afgerond.

Procedure

De 104 gezinnen zijn tussen april 2018 en januari 2020 bezocht door twee getrainde observatoren van de 3HOEK studie. De vaders en moeders zijn tijdens de huisbezoeken afzonderlijk geobserveerd met het kind. Per ouder duurde de observatie ongeveer twee en de observaties hebben op dezelfde dag plaatsgevonden. Wie als eerste geobserveerd werd, wisselde af per gezin. Gedurende het eerste half uur van de ouder-kind sessie hebben de ouders afzonderlijk een vragenlijst ingevuld op een tablet. Aan de observatoren mochten vragen over de vragenlijst worden gesteld, maar verder hebben de observatoren de ouders niet onderbroken tijdens het invullen. Het kind heeft in de tussentijd de instructie gekregen om zelfstandig te spelen. Na het invullen van de vragenlijst kregen de ouders en het kind de instructie om een spelopdracht uit te voeren. Hierbij werden ze gefilmd door de observatoren. De spelopdracht waren vrij spelen zonder speelgoed, blokken bouwen en *etch-a-sketch*. De spelmaterialen werden voorzien door de observatoren. De volgorde van de spelopdrachten was voor elke ouder hetzelfde. De ouders en het kind kregen instructie van de observator die de opdracht filmde. Voor het spelen zonder speelgoed was de instructie dat de ouder en het kind samen gingen spelen met als enige regel dat er geen speelgoed mocht worden gebruikt. Deze opdracht werd na vijf minuten stopgezet door de observator. De instructie voor het blokken bouwen was voor de eerste ouder om samen met het kind een toren te bouwen en de instructie voor de tweede ouder was om samen met het kind een huis te bouwen. Dit verschil was aangebracht, zodat het kind niet twee keer dezelfde opdracht uitvoerde en zo werd het leereffect bij het kind vermeden. De opdrachten met het blokken bouwen verschilden niet in moeilijkheidsgraad of benodigde vaardigheden. Het blokken bouwen duurde drie minuten en werd daarna stopgezet door de observator. Bij *etch-a-sketch* werd de eerste ouder en het kind geïnstrueerd om samen een eenvoudig huis te tekenen en de tweede ouder en het kind om samen een pijl te tekenen. Hierbij werden voorbeelden gegeven door de observator. Verder was de instructie voor de ouder en het kind dat de ouder een van de kwasten moest gebruiken en het kind de andere kwast. Net zoals bij het blokken bouwen voerde het kind niet twee keer dezelfde opdracht uit, maar de opdrachten waren zeer vergelijkbaar. *Etch-a-sketch* duurde vier minuten en werd daarna stopgezet door de observator. Alle ouders hebben toestemming gegeven via het tekenen van een *informed consent* voor het deelnemen aan het onderzoek en voor het observeren van zichzelf en het kind. De observaties en vragenlijsten zijn anoniem verwerkt. De ouders kregen een cadeaukaart ter waarde van 100 euro en de kinderen een klein

cadeau. Deze studie is door de Ethische Commissie van de afdeling Bestuurskunde en Sociologie van de Erasmus Universiteit Rotterdam goedgekeurd.

Meetinstrumenten

Prosociaal gedrag kind. Met gebruik van de *Strengths And Difficulties Questionnaire* is het prosociaal gedrag van het kind gemeten. Het is een vragenlijst die het gedrag, emoties en relaties van het kind meet (Goodman, 2001) en is ingevuld door zowel vader als moeder. Binnen dit onderzoek wordt de rapportage van vader meegenomen. De vragenlijst bestaat uit 25 items die verdeeld zijn over vijf subschalen; (1) hyperactiviteit/aandachtstekort, (2) emotionele problemen, (3) problemen met leeftijdsgenoten, (4) gedragsproblemen en (5) prosociaal gedrag. In dit onderzoek is alleen gebruikt gemaakt van de laatste subschaal, prosociaal gedrag. Een voorbeeld van een item binnen deze subschaal was: ‘Deelt makkelijk met andere kinderen’. De items zijn beoordeeld op een 3-punts Likertschaal. Hierbij geldt 0 = *niet waar*, 1 = *een beetje waar* en 2 = *zeker waar*. Hoe hoger de beoordeling was, des te meer prosociaal gedrag het kind vertoont. De totaalscore is berekend door de gemiddelde scores van de vijf items te vermenigvuldigen met een factor vijf. Volgens Goodman (1997) heeft de SDQ over de gehele vragenlijst een goede betrouwbaarheid. Binnen deze studie was de Cronbach's alfa voor de subschaal prosociaal gedrag .56. Na het verwijderen van één item is de betrouwbaarheid verbeterd ($\alpha = .60$). Hierdoor zijn in de analyses de scores van vier items meegenomen in plaats van vijf items. De totaalscore is vervolgens berekend door de gemiddelde scores van de vier items te vermenigvuldigen met een factor vier.

Ouderlijke sensitiviteit. Voor het meten van zowel de sensitiviteit van de vader als de moeder is gebruik gemaakt van de *Erickson Scales of Sensitivity* (ESS). Deze globale macroschalen zijn afgeleid van de *Ainsworth Sensitivity Scale* (Ainsworth, Bell & Stayton, 1974). De ESS is geschikt voor kinderen tussen de één en vijf jaar oud en is speciaal aangepast aan de interactie tussen ouder en kind bij een specifieke taak. Binnen dit onderzoek is het geobserveerde gedrag tussen de ouders en het kind gebruikt bij de spelopdrachten vrij spelen zonder speelgoed, blokken bouwen en *etch-a-sketch*. De ESS bestaat uit twee subschalen: 1) *supportive presence* en 2) *intrusiveness*. De eerste subschaal meet de hoeveelheid emotionele steun en positieve waardering die de ouder toont naar het kind. Een hoge mate hiervan duidt op de erkenning door ouders voor prestaties van het kind door het kind emotionele steun te bieden en te laten weten dat hij/zij gesteund wordt en het vertrouwen krijgt van de ouder om het goed te doen. Een lage score duidt op geen ondersteunende signalen en mogelijk passiviteit van de ouder naar het kind. De subschaal *intrusiveness* meet

de hoeveelheid respect die een ouder wel of niet heeft voor de autonomie van het kind. Een hoge score duidt op dat de ouder zich bemoeit met de behoeften, verlangens, interesses, gedragingen, verkenning en/of het oplossen van problemen van de speelopdrachten van het kind (Engeland et al., 1990). Beide subschalen zijn beoordeeld op een 7-punts Likertschaal, waarbij 1 = *zeer laag*, 4 = *matig* en 7 = *zeer hoog*. De totaalscore van sensitiviteit bij de ouder wordt berekend door de subschaal *intrusiveness* om te draaien. Daarna de scores op de subschalen te standaardiseren en het gemiddelde te berekenen van beide subschalen. Waarbij een hogere totaalscore samenhangt met een hogere mate van sensitief gedrag bij de ouder. De video-opname van de spelopdrachten zijn door één en dezelfde codeur gecodeerd. Acht observatoren zijn uitgebreid getraind om de video-opnames te coderen. Alle codeerders zijn master of bachelor studenten die zich bevinden in het gebied van de ontwikkeling van het kind, psychologie of sociologie. Na de training hebben alle observatoren een set die bestond uit twintig observaties van beide subschalen bij vader en moeder gecodeerd. De gemiddelde ICC voor *supportive presence* was .80 (*range* tussen .90 en .70) en voor *intrusiveness* .74 (*range* tussen .67 en .79). De observatoren waren onbekend met de onderzoeksdoelen en onderzoeksvragen. De observatoren hebben enkel de video-opnames van de gezinnen gecodeerd waar zij geen huisbezoek hebben afgelegd. Na de training zijn 21% van de video-opnames van beide ouders dubbel gecodeerd om de interbeoordelaarsbetrouwbaarheid tijdens het coderen te controleren. De observatoren behaalden 71% overeenkomst binnen de 1-schaal punt. Wanneer de scores tussen de observatoren meer dan 1-schaal punt verschilden, codeerde de trainer ook de video-opname als gouden standaard. Wanneer scores meer dan 1-schaal punt verschilden met de trainer, werd de observatoren gevraagd om de score te heroverwegen. Wanneer het dan nog steeds verschilden werden de scores grondig met de trainer besproken.

Controle variabelen. Het geslacht van het kind is binnen dit onderzoek meegenomen als controle variabele om erachter te komen of dit mogelijk de resultaten beïnvloedt. Uit onderzoek blijkt dat het sensitief opvoedgedrag van vaders afhankelijk kan zijn van het geslacht van het kind (Easterbrooks & Goldberg, 1984; Leaper, 2000; Maccoby, 1998; Rothbart & Maccoby, 1966). Daarnaast laten meisjes meer prosociaal en liefdevol gedrag zien tijdens interactie met anderen dan jongens. Jongens laten meer agressief gedrag zien (Hawley, 2003). Het geslacht van het kind is als volgt beoordeeld: 0 = *jongen* en 1 = *meisje*. Ook is de sensitiviteit van de moeder meegenomen als controle variabele. Moeders kunnen namelijk het opvoedgedrag van de vader beïnvloeden en andersom (Pesonen et al., 2006). Ook heeft het opvoedgedrag van de moeder invloed hebben op bepaalde kind uitkomsten (Cox & Paley, 1997).

Data-analyse

Om de eerste onderzoeksvraag ‘‘*Wat is de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind?*’’ te beantwoorden is een lineaire regressieanalyse uitgevoerd. De onafhankelijke variabele is de sensitiviteit van de vader en de afhankelijke variabele is het prosociaal gedrag van het kind zoals gerapporteerd door de vader. Om de tweede onderzoeksvraag ‘‘*Wordt de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind gemodereerd door de sensitiviteit van de moeder?*’’ te beantwoorden is een moderatie analyse uitgevoerd via Hayes Macro. Hierbij is de onafhankelijke variabele de sensitiviteit van de vader, de afhankelijke variabele het prosociaal gedrag van het kind en de moderator is de sensitiviteit van de moeder. Voor alle analyses is gebruik gemaakt van een significantieniveau van .05.

Voor het beantwoorden van de onderzoeksvragen is de data geanalyseerd aan de hand van IBM SPSS statistics 29. Voorafgaand aan de analyses zijn vijf assumpties getoetst. Ten eerste is er gecontroleerd voor missende waarden door middel van een frequentietabel en *Missing Values Analysis*. Hierbij is gekeken of de missende waarden willekeurig zijn verdeeld over de dataset. Bij de variabelen sensitiviteit van de vader zijn zes missende waarden gevonden en bij de sensitiviteit van de moeder acht (Bijlage 1). Deze zijn geschat door middel van *Expectation Maximalization*. Bij de variabele prosociaal gedrag van het kind zijn geen missende waarden gevonden (Bijlage 2). Ten tweede is getoetst of er sprake was van een normale verdeling van de scores door het gebruik van histogrammen. Bij het prosociaal gedrag zijn de scores niet normaal verdeeld maar *left-skewed (negative skewness)* (Bijlage 3). Na een *reflect* en *square root* transformatie (Tabachnick & Fidell, 2001) zijn de scores nog steeds niet normaal verdeeld (Bijlage 4). Hierdoor zijn de scores van het prosociaal gedrag van het kind als gestandaardiseerd meegenomen in de analyses. De sensitiviteit van zowel vader als moeder zijn normaal verdeeld (Bijlage 5 en 6). Ten derde is univariaat en multivariaat getoetst voor uitbijters door het gebruik van een boxplot. De univariate uitbijters zijn in kaart gebracht door gestandaardiseerde scores. Scores lager dan -3.29 en hoger dan 3.29 zijn beschouwd als univariate uitbijters (Tabachnick & Fidell, 2001). Bij de variabele prosociaal gedrag van het kind is één univariate uitbijter gevonden (Bijlage 7). Deze heeft de dichtstbijzijnde score gekregen van de score die geen uitbijter is. Voor de sensitiviteit van vader en moeder zijn geen univariate uitbijters gevonden (Bijlage 8 en 9). De multivariate uitbijters zijn in kaart gebracht door het toepassen van de *Mahalanobis-afstand*. Deze uitbijters zijn niet gevonden. Ten vierde zijn de lineariteit en homoscedasticiteit tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind getoetst door het gebruik van

een *scatterplot* van beide variabelen (Bijlage 10 en 11). Deze assumptie is niet geschonden. Ten vijfde is voor multicollineariteit gecontroleerd door gebruik van een correlatiematrix (Bijlage 12). Alle correlaties zijn onder de .90 en daarmee is de assumptie niet geschonden.

Resultaten

In Tabel 1 zijn de gemiddelden, standaarddeviaties, minimum, maximum en correlaties voor alle variabelen weergegeven. Hieruit komt naar voren dat vaders over het algemeen hoge scores hebben gerapporteerd bij het prosociaal gedrag van het kind ($M = 6.19$, $SD = 1.53$). De standaarddeviatie en het gemiddelde van de sensitiviteit van vader en moeder zijn niet vergelijkbaar, omdat ze significant verschillen ($SD_{vader} = .90$, $SD_{moeder} = .87$, $M_{vader} = 3.49$, $M_{moeder} = 3.78$, $t = 2.65$, $p = .005$). De sensitiviteit van de vader is in Tabel 1 significant positief gerelateerd aan de sensitiviteit van de moeder ($r = .23$, $p = .018$). Dat wil zeggen dat een hogere mate van sensitiviteit bij de vader hoog samenhangt met een hogere mate van sensitiviteit bij de moeder. Daarnaast is het prosociaal gedrag van het kind negatief gerelateerd aan de sensitiviteit van de moeder ($r = -.22$, $p = .025$). Dit betekent dat wanneer het kind een hogere mate van prosociaal gedrag vertoont, de moeder een lagere mate van sensitief gedrag vertoont.

Tabel 1

Descriptieve Gegevens en Pearson Correlaties van Prosociaal Gedrag van Kind, Sensitiviteit Vader en Sensitiviteit Moeder voor de Gehele Steekproef Bestaande uit driejarig Kinderen (N=104), Vaders (N=104) en Moeders (N=104)

	M (SD)	Minimum	Maximum	1	2	3
1.Prosociaal Gedrag Kind	6.19 (1.53)	1	8	-	-	-
2.Sensitiviteit Vader	3.49 (.90)	1.67	5.42	.10	-	-
3.Sensitiviteit Moeder	3.78 (.87)	1.33	6.08	-.22*	.23*	-

*Noot, *p < .05.*

Sensitiviteit van de Vader in Relatie tot het Prosociaal Gedrag van het Kind

Uit Model 1 van Tabel 2 blijkt dat de sensitiviteit van de vader niet significant gerelateerd is aan het prosociaal gedrag van het kind zoals gerapporteerd door de vader

wanneer gecontroleerd wordt door de sensitiviteit van de moeder en het geslacht van het kind ($\beta = .21$, $t(103) = 1.49$, $p = .139$, 95%CI = [-.07; .48]; Tabel 2). Dit is niet in overeenstemming met de hypothese, omdat deze veronderstelt dat een hogere mate van sensitiviteit bij de vader gerelateerd is aan een hogere mate van prosociaal gedrag van het kind. Uit Model 1 van Tabel 2 blijkt daarnaast dat de sensitiviteit van de moeder significant negatief gerelateerd is aan het prosociaal gedrag van het kind ($\beta = -.26$, $t(103) = -2.71$, $p = .008$, 95%CI = [-.67; -.10]; Tabel 2). Dit betekent dat een hogere mate van sensitief gedrag bij de moeder gerelateerd is aan een lagere mate van prosociaal gedrag bij het kind. De sensitiviteit van de vader en het geslacht van het kind verklaren samen 9% van de varianties in de score van het prosociaal gedrag van het kind ($F = 3.14$, $p = .150$; Tabel 2).

Tabel 2

Hoofd- en Interactie-Effecten van Sensitiviteit Vader (Sensitiviteit V) en Sensitiviteit Moeder (Sensitiviteit M) op het Prosociaal Gedrag van het Kind (N=104)

Model	Unstandardized Coefficients		Standardized Coefficients	t	Sig.	95%CI	
	B	SE	β			LL	UL
1 (Constant)	-.34	.30		-1.14	.257	-.97	.25
Sensitiviteit V	.21	.14	.15	1.49	.139	-.07	.48
Geslacht K	.23	.19	.12	1.22	.225	-.14	.61
Sensitiviteit M	-.38	.14	-.26**	-2.71	.008	-.67	-.10
R ²	.09*						
F	3.14*						
2 (Constant)	-.04	.09		-.41	.680	-.23	.15
Sensitiviteit V	.20	.14		1.47	.144	-.07	.47
Sensitiviteit M	-.35*	.14		-.25	.014	-.63	-.07
Sensitiviteit V*	.42*	.20		2.09	.039	.02	.81
Sensitiviteit M							
R ²	.11**						
F	4.17**						

Noot, * $p < .05$, ** $p < .01$. Sensitiviteit V: sensitiviteit vader, Sensitiviteit M: sensitiviteit moeder, Geslacht K: geslacht kind, CI: Confidence interval; LL: lower limit; UL: upper limit

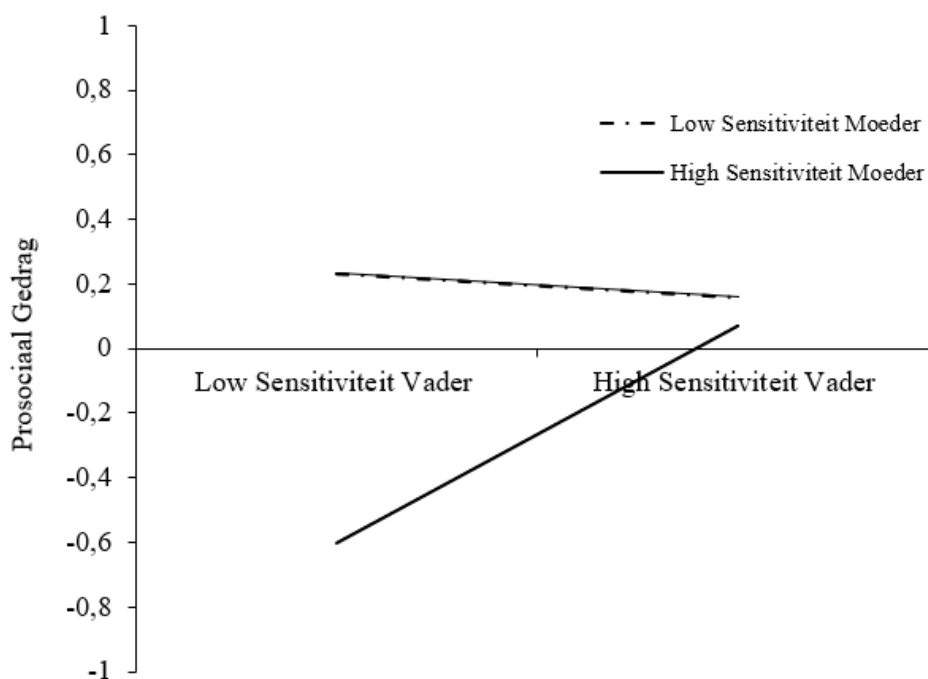
Sensitiviteit van de Moeder als Moderator

In Model 2 van Tabel 2 is te zien dat de interactie tussen de sensitiviteit van de vader en de sensitiviteit van de moeder met het prosociaal gedrag van het kind zoals gerapporteerd door de vader significant positief is ($B = .42$, $t(103) = 2.09$, $p = .039$, 95%CI = [.02; .81]; Tabel 2). Dit is in overeenstemming met de hypothese. Deze veronderstelt namelijk dat een hogere mate van sensitiviteit bij de moeder de relatie versterkt tussen de sensitiviteit van de

vader en het prosociaal gedrag van het kind. Daarnaast blijkt uit Model 2 van Tabel 2 dat de sensitiviteit van de moeder negatief gerelateerd is aan het prosociaal gedrag van het kind ($B = -.35$, $t(103) = -.25$, $p = .014$, $95\% \text{ CI} = [-.63; -.07]$; Tabel 2). Dit wil zeggen dat een hogere mate van sensitief gedrag bij de moeder gerelateerd is aan een lagere mate van prosociaal gedrag bij het kind. Uit Figuur 3 blijkt dat de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind significant positief is bij een hoge mate van sensitiviteit van de moeder ($B = .38$, $t = 2.87$, $p = .005$; Figuur 3) en niet significant is voor een lage mate van sensitiviteit van de moeder ($B = -.04$, $t = -.27$, $p = .80$; Figuur 3). De interactie tussen de sensitiviteit van de vader en de sensitiviteit van de moeder verklaart 11% van de varianties van de score van het prosociaal gedrag van het kind zoals gerapporteerd door de vader ($F_{3,100} = 4.17$, $p = .008$; Tabel 2).

Figuur 3

De Relatie Tussen de Sensitiviteit van de Vader en het Prosociaal Gedrag van het Kind bij een Lagere Waarde van de Sensitiviteit van de Moeder en een Hogere Waarde van de Sensitiviteit van de Moeder

Noot. Figuur 3 is een *simple slopes* plot van de relatie tussen de sensitiviteit van de vader (ongestandaardiseerd) en het prosociaal gedrag van het kind (gestandaardiseerd) voor hogere- of lagere waarden van de sensitiviteit van de moeder (gestandaardiseerd). Voor een lagere

waarde (1 SD onder het gemiddelde) van de sensitiviteit van de moeder is geen significante relatie gevonden tussen de sensitiviteit van vader en het prosociaal gedrag van het kind ($B = -.04, t = -.27, p = .80$). Voor een hogere waarde (1 SD boven het gemiddelde) van de sensitiviteit van de moeder is wel een significant positieve relatie gevonden tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind ($B = .38, t = 2.87, p = .005$).

Discussie

In dit onderzoek is de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind onderzocht. Deze relatie is gecontroleerd door de sensitiviteit van de moeder en het geslacht van het kind. Daarnaast is onderzocht of de sensitiviteit van de moeder een modererende factor speelt in de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind. De resultaten tonen aan dat de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind significant is bij een hoge mate van sensitiviteit van de moeder en niet significant is bij een lage mate van sensitiviteit van de moeder. De resultaten hebben daarnaast laten zien dat de sensitiviteit van de moeder de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag versterkt. Wanneer de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag wordt gecontroleerd door het geslacht van het kind en de sensitiviteit van de moeder zonder de sensitiviteit van de moeder als moderator mee te nemen, is er geen significante relatie gevonden.

Sensitiviteit van de Vader in Relatie tot het Prosociaal Gedrag van het Kind

De hypothese die veronderstelt dat een hogere mate van sensitiviteit bij de vader gerelateerd is aan een hogere mate van prosociaal gedrag van het kind, kan bij een bepaalde groep vaders in dit onderzoek worden bevestigd. Namelijk bij de vaders die een partner hebben met een hoge mate van sensitiviteit. Bij vaders die een partner hebben met een lage mate van sensitiviteit kan de hypothese niet worden bevestigd. Dat wil zeggen dat de sensitiviteit van vaders met een partner die een lage mate van sensitiviteit hebben niet gerelateerd is aan het prosociaal gedrag van het kind. Dit laatste is in lijn met het onderzoek van Deneault et al. (2021) waarin ook geen relatie is gevonden tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind. Het verschil in leeftijd tussen de kinderen in het onderzoek van Deneault et al. (2021) en het huidige onderzoek heeft een minder grote bijdrage geleverd aan het verschil in uitkomsten dan verwacht. Het onderzoek van Deneault et al. (2021) is uitgevoerd bij kinderen tussen de negen en twaalf maanden en huidig onderzoek is uitgevoerd bij 3-jarige kinderen. Op voorhand werd verwacht dat het verschil in leeftijd zorgt voor een verschil in de hoeveelheid prosociaal gedrag die kinderen tonen (Zahn-Waxler

& Radke-Yarrow, 1982), waardoor in huidig onderzoek mogelijk wel een relatie gevonden kon worden. Dat in huidig onderzoek geen relatie is gevonden tussen de sensitiviteit van een deel van de vaders en het prosociaal gedrag van het kind zou kunnen komen doordat er vrij jonge kinderen zijn meegenomen in het onderzoek. Naarmate kinderen ouder worden treden meer variaties op in het uiten van prosociaal gedrag. Kinderen ontwikkelen naarmate ze ouder worden meer hun mogelijkheden om te denken, voelen en zich gedragsmatig te uiten (Van der Ploeg, 2019). Doordat kinderen meer variaties van prosociaal gedrag uiten naarmate ze ouder worden, zouden de vaders het prosociaal gedrag van kinderen anders kunnen beoordelen dan wanneer de kinderen drie jaar zijn. De vaders in dit onderzoek hebben over het algemeen het prosociaal gedrag van het kind hoog gescoord met weinig variatie in scores.

Hoewel het positief is dat, zoals hierboven is beschreven, de vaders hoge scores van prosociaal gedrag hebben gegeven in dit onderzoek, zorgt het voor problemen in de spreiding van de scores. Door de lage variatie in de scores is er geen normale verdeling in de scores van het prosociaal gedrag van het kind. Dit komt overeen met het plafond-effect, wat zeggen wil dat de scores van de afhankelijke variabele de bovenste limiet (in dit geval acht) naderen (Šimkovic & Träuble, 2019). De relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag kan hierdoor niet goed worden gemeten, doordat de scores niet veel verder omhoog kunnen. Naarmate kinderen ouder worden, kan meer variatie in prosociaal gedrag worden getoond (Van der Ploeg, 2019). Hierdoor zou de relatie mogelijk beter gemeten kunnen worden, doordat de verdeling van de scores mogelijk anders is en er geen plafond-effect plaats kan vinden. Dit zou mogelijk voor een andere uitkomst kunnen zorgen.

Sensitiviteit van de Moeder als Moderator

In dit onderzoek is een interactie-effect tussen de sensitiviteit van de moeder en de sensitiviteit van de vader met het prosociaal gedrag van het kind gevonden. Dit komt overeen met de hypothese. De sensitiviteit van de vader is positief gerelateerd aan het prosociaal gedrag van het kind bij een hoge mate van sensitiviteit van de moeder, en niet bij een lage mate van sensitiviteit van de moeder. Dit wil zeggen dat in een gezin waarin de moeder een hoge mate van sensitief gedrag laat zien, de sensitiviteit van de vader positief gerelateerd is aan het prosociaal gedrag van het kind.

Sterktes, beperkingen en aanbevelingen

Ten eerste is de betrouwbaarheid van het meetinstrument voor het prosociaal gedrag een beperking. Deze is gemeten aan de hand van de Cronbach's alfa. Dit is een maat voor de interne consistentie van de items, ook wel uitgedrukt in hoeverre de items met elkaar samenhangen. De Cronbach's alfa is .60 voor het meetinstrument van prosociaal gedrag en

kan betekenen dat de vier items die in dit onderzoek zijn meegenomen om het prosociaal gedrag te meten niet allemaal daadwerkelijk het prosociaal gedrag meten. Dit, ondanks dat een Cronbach's Alfa van .60 acceptabel is voor het uitvoeren van de analyses (Hinton et al., 2014), houdt een Cronbach's alfa van .60 in dat de interne consistentie twijfelachtig is. Een Cronbach's alfa van .70 wordt over het algemeen gezien als acceptabel (Salkind, 2015). De twijfelachtige Cronbach's alfa van het meetinstrument van prosociaal gedrag zou ervoor kunnen zorgen dat de scores niet geheel representatief zijn voor de werkelijke scores van prosociaal gedrag. Hierdoor kunnen de gevonden resultaten minder sterk geïnterpreteerd worden. Het weinig aantal items die het prosociaal gedrag hebben gemeten in dit onderzoek, zou een reden kunnen zijn voor een twijfelachtige betrouwbaarheid. Voor vervolgonderzoek kan de Cronbach's alfa mogelijk verbeterd worden door meer relevante items mee te nemen in het meetinstrument (Salkind, 2015). Hierdoor zouden de gevonden resultaten mogelijk sterker geïnterpreteerd kunnen worden.

Ten tweede is een beperking van dit onderzoek dat de scores van het prosociaal gedrag niet normaal verdeeld zijn. De meest voorkomende score is zeven, wat een hoge mate van prosociaal gedrag betekent. De *sample* is niet-klinisch, waardoor het begrijpelijk is dat er meer hoge scores dan lage zijn gevonden. De resultaten moeten echter door de niet-normale verdeling voorzichtig geïnterpreteerd worden. Door de scheve verdeling met als meest voorkomende score (limiet is acht) is sprake van een plafond-effect (Šimkovic & Träuble, 2019). Dit is mogelijk een reden voor het niet vinden van een relatie tussen de sensitiviteit van de vader met een minder sensitieve partner en het prosociaal gedrag van het kind. Voor vervolgonderzoek kan dit mogelijk voorkomen worden door een steekproef te nemen die ook kinderen meeneemt uit een klinisch *sample*. De variatie in scores van het prosociaal gedrag kan hierdoor toenemen met als gevolg dat de scores normaal verdeeld zouden kunnen zijn. Bij meer variatie in de scores kan de kans mogelijk groter zijn om een relatie te vinden dan wanneer er weinig tot geen variatie in scores aanwezig is. Daarnaast zou in vervolgonderzoek mogelijk meer variatie in scores aanwezig kunnen zijn wanneer kinderen ouder dan drie jaar mee worden genomen. Zoals eerder beschreven kunnen kinderen meer variaties van prosociaal gedrag uiten naarmate ze ouder worden.

Ten derde is de heterogeniteit van de steekproef een sterk punt op het gebied van opleidingsniveau aan de ene kant, maar aan de andere kant is het gebrek aan andere culturen dan de Nederlandse cultuur een beperking. Doordat alle gezinnen een Nederlandse achtergrond hebben, zijn de resultaten niet te generaliseren naar gezinnen in Nederland met een niet-volledige Nederlandse achtergrond (Deneault et al., 2022; Feldman & Shaw, 2021).

Culturele achtergrond kan echter van invloed zijn op de mate van prosociaal gedrag en de ouderlijke sensitiviteit. Kinderen met een migratieachtergrond laten minder prosociaal gedrag zien dan kinderen zonder migratieachtergrond (Koot et al., 2022). Het onderzoek van Mesman et al. (2015) heeft aangetoond dat allochtonen en etnische minderheden minder sensitiviteit naar hun kind tonen dan ouders in autochtone etnische meerderheidsgezinnen. Hierom is het van belang om rekening te houden met de culturele achtergrond van de participanten wanneer onderzoek gedaan wordt naar de ouderlijke sensitiviteit en prosociaal gedrag van het kind.

Tot slot is een aanbeveling voor vervolgonderzoek het onderzoeken van een bidirectioneel effect tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind. Hierbij wordt niet alleen de relatie tussen sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind onderzocht, maar ook de relatie tussen het prosociaal gedrag van het kind en de sensitiviteit van de vader. Hierin is het prosociaal gedrag van het kind de onafhankelijke variabele en de sensitiviteit van de vader de afhankelijke variabele. Transactionele- en familie-systeem modellen benadrukken de wederzijdse onderlinge afhankelijkheid en continue transacties tussen alle gezinsleden (Sameroff (2009); Cicchetti and Toth (1997); Cox & Paley, 1997). Dit beïnvloedt de ontwikkeling van elk gezinslid. Elke ouder apart van elkaar beïnvloedt het kind en het kind beïnvloedt de ouders (Scott et al., 2018). Voor de toekomst kan het belangrijk zijn om meer begrip te creëren over de relatie tussen ouder en kind en hoe deze onderling afhankelijk van elkaar kunnen zijn. Het is hierbij van belang om niet alleen de relatie vanuit ouder naar kind mee te nemen, zoals in huidig onderzoek is uitgevoerd, maar ook de relatie vanuit het kind naar ouder te onderzoeken.

Implicaties voor beleid en praktijk

Binnen dit onderzoek is gevonden dat een hogere mate van sensitiviteit van de vader gerelateerd is aan een hogere mate van prosociaal gedrag van het kind bij een hoge mate van sensitiviteit van de moeder, en niet bij een lage mate van sensitiviteit van de moeder. De sensitiviteit van de moeder versterkt de relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het prosociaal gedrag van het kind. Deze bevindingen geven aanleiding om bij interventies die gericht zijn op het stimuleren van de ontwikkeling van het prosociaal gedrag van het kind zowel de vader als de moeder te betrekken. Professionals kunnen ten eerste beide ouders uitnodigen voor de interventie. Ten tweede kunnen de professionals tijdens de hulpverlening die gericht is op het prosociaal gedrag van het kind benadrukken wat het belang is van de aanwezigheid van zowel vader als moeder bij het kind. Ouders kunnen naar aanleiding van dit onderzoek door professionals bewust worden gemaakt van wat de interactie tussen de sensitiviteit van beide ouders betekent voor het prosociaal gedrag van het kind.

Conclusie

Concluderend suggereert dit onderzoek dat een positieve relatie tussen de sensitiviteit van de vader en het pro sociaal gedrag van het kind versterkt wordt wanneer dit gemodereerd wordt door de sensitiviteit van de moeder en dat er geen directe relatie is tussen de sensitiviteit van de vader en het pro sociaal gedrag van het kind zonder de sensitiviteit van de moeder mee te nemen. Omvattend suggereert dit onderzoek dat de sensitiviteit van vaders met een sensitieve partner bijdraagt aan de ontwikkeling van het pro sociaal gedrag van het kind. Om het pro sociaal gedrag van kinderen te stimuleren, is het dus belangrijk dat zowel vader als moeders adequaat reageren op de signalen van het kind. Dit onderzoek laat daarmee eens te meer zien dat in lijn met de *family systems theory* vaders en moeders samen een rol spelen in de ontwikkeling van het kind.

Referentias

- Ainsworth, M. D. S., Bell, S. M., & Stayton, D. J. (1974). Infant–mother attachment and social development. In M. P. Richards (Ed.), *The introduction of the child into a social world*, 99–135. New York, NY: Cambridge University Press.
- Aydin, M., & Karakelle, S. (2016). The effects of theory of mind and self-regulation skills on helping behaviors in 3-4-year-old children. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 4(8), 205–226.
<https://doi.org/10.7816/nesne-04-08-03>
- Azar, S. T., McGuier, D. J., Miller, E. A., Hernandez-Mekonnen, R., & Johnson, D. R. (2017). Child neglect and maternal cross-relational social cognitive and neurocognitive disturbances. *Journal of Family Psychology*, 31, 8–18.
<http://dx.doi.org/10.1037/fam0000268>
- Bandura, A. (1997). *Self-Efficacy: The exercise of control*. New York: W.H. Freeman and Company.
- Barnett, M. A., Deng, M., Mills-Koonce, W. R., Willoughby, M., & Cox, M. (2008). Interdependence of parenting of mothers and fathers of infants. *Journal of Family Psychology*, 22, 561–573. <http://dx.doi.org/10.1037/0893-3200.22.3.561>
- Bergmann, S., Wendt, V., von Klitzin, K., & Klein, A. M. (2013). Emotional availability of father–child dyads versus mother–child dyads in children aged 0–3 years. *Family Science*, 3, 145–154. <http://dx.doi.org/10.1080/19424620.2012.779422>
- Bornstein, M. H., Tamis-Lemonda, C. S., Hahn, C. S., & Haynes, O. M. (2008). Maternal responsiveness to young children at three ages: Longitudinal analysis of a multidimensional, modular, and specific parenting construct. *Developmental Psychology*, 44, 867–874. <http://dx.doi.org/10.1037/0012-1649.44.3.867>
- Bowen, M. (1978). *Family Therapy in Clinical Practice*.

- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss, Vol. 1: Attachment*. London: The Hogarth Press and the Institute of Psycho-Analysis.
- Brownell, C. A., Svetlova, M., Anderson, R., Nichols, S. R., & Drummond, J. (2013). Socialization of early prosocial behavior: Parents' talk about emotions is associated with sharing and helping in toddlers. *Infancy, 18*, 91–119. doi:10.1111/j.1532-7078.2012.00125.x
- Bugental, D. B. (1992). Affective and cognitive processes within threat-oriented family systems. In I. E. Sigel, A. V. McGillicuddy-DeLisi, & J. J. Goodnow (Eds.), *Parental belief systems: The psychological consequences for children* (2nd ed., pp. 219–248). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Caprara, G. V., Barbaranelli, C., Pastorelli, C., Bandura, A., & Zimbardo, P. (2000). Prosocial foundations of children's academic achievement. *Psychological Science, 11*, 302–306. doi:10.1111/1467-9280.00260
- Carlo G. (2014). The development and correlates of prosocial moral behaviors. In Killen M., Smetana J. G. (Eds.), *Handbook of moral development* (2nd ed., pp. 208–234). Psychology Press.
- Carlo, G., Mestre, M. V., Samper, P., Tur, A., & Armenta, B. E. (2011). The longitudinal relations among dimensions of parenting styles, sympathy, prosocial moral reasoning, and prosocial behaviors. *International Journal of Behavioral Development, 35*, 116–124. doi:10.1177/0165025410375921
- Carlo G., Randall B. A. (2002). The development of a measure of prosocial behaviors for late adolescents. *Journal of Youth and Adolescence, 31*, 31–44.
- Çelik Kahraman, S. (2019). *Okul öncesi prososyal davranış ölçeğinin geliştirilmesi ve 48-72 aylık çocuklarda prososyal davranışların bazı değişkenlere göre incelenmesi*. Unpublished master thesis, Gazi University, Ankara.

- Cicchetti, D., & Toth, S. L. (1998). Perspectives on research and practice in developmental psychopathology. In W. Damon (Series Ed.), *Handbook of child psychology* (5th ed., pp. 479–583). New York: Wiley
- Collins, W. A., & Russell, G. (1991). Mother-child and father-child relationships in middle childhood and adolescence: A developmental analysis. *Developmental Review, 11*, 99–136. [http://dx.doi.org/10.1016/0273-2297\(91\)90004-8](http://dx.doi.org/10.1016/0273-2297(91)90004-8)
- Cox, M. J., & Paley, B. (1997). Families as systems. *Annual Review of Psychology, 48*, 243–267.
- Davidov, M., & Grusec, J. E. (2006). Untangling the links of parental responsiveness to distress and warmth to child outcomes. *Child Development, 77*, 44–58.
doi:10.1111/j.1467-8624.2006.00855.x
- Deneault, A. A., Cabrera, N., Ghosh, R. A., Tölle, A. S., Seethaler, J., Majdandžić, M., & Reich, S. M. (2021). Challenging parenting behavior in ethnically diverse two-parent families in the United States: Association with infants' social competence and behavior problems. *Early Childhood Research Quarterly, 58*, 115–124.
<https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2021.08.006>
- Dix, T. H., & Grusec, J. E. (1985). Parent attribution processes in the socialization of children. In I. E. Sigel (Ed.), *Parental belief systems* (pp. 201–233). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- De Wolff, M. S., & van IJzendoorn, M. H. (1997). Sensitivity and attachment: A meta-analysis on parental antecedents of infant attachment. *Child Development, 68*, 571–591.
- Dumont, C., & Paquette, D. (2013). What about the child's tie to the father? A new insight

- into fathering, father-child attachment, children's socio-emotional development and the activation relationship theory. *Early Child Development and Care*, 183(3–4), 430–446. <https://doi.org/10.1080/03004430.2012.711592>
- Eisenberg, N. (2006). Prosocial Behavior. In G. G. Bear & K. M. Minke (Eds.), *Children's needs III: Development, prevention, and intervention*. National Association of School Psychologists. In *G. G. Bear & K. M. Minke* (Eds.), 313–324.
- Eisenberg, N., Fabes, R. A., & Spinrad, T. L. (2006). Prosocial behavior. In W. Damon & R. M. Lerner (series ed.), & N. Eisenberg (volume ed.), *Handbook of child psychology: Vol. 3. Social, emotional, and personality development* (6th ed., pp. 646–718). New York, NY: Wiley.
- Eisenberg, N., & Mussen, P. H. (1989). *The roots of prosocial behavior in children*. Cambridge University Press.
- Eisenberg, N., Spinrad, T. L., & Knafo-Noam, A. (2015). Prosocial development. In M. Lamb & R. M. Lerner (Eds.), *Handbook of child psychology and developmental science. Socioemotional processes* (7th ed., Vol. 3, pp. 610–656). New York, NY: Wiley.
- Feldman, J. S., & Shaw, D. S. (2021). The Premise and Promise of Activation Parenting for Fathers: A Review and Integration of Extant Literature. In *Clinical Child and Family Psychology Review* (Vol. 24, Issue 3, pp. 414–449). <https://doi.org/10.1007/s10567-021-00351-7>
- Goodman, R. (1997). The Strengths and Difficulties Questionnaire: A Research Note. In *J. Child Psychol. Psychiat* (Vol. 38, Issue 5). Cambridge University Press.
- Goodnow, J. J., & Collins, W. A. (1990). *Development according to parents: The nature, sources, and consequences of parents' ideas*. Hillsdale, NJ: Erlbaum.

- Grusec, J. E., Davidov, M., & Lundell, L. (2002). Prosocial and helping behavior. In P. K. Smith & C. H. Hart (Eds.), *Blackwell handbook of childhood social development*, 457–474. Oxford, England: Blackwell.
- Hallers-Haalboom, E. T., Mesman, J., Groeneveld, M. G., Endendijk, J. J., van Berkel, S. R., van der Pol, L. D., & Bakermans-Kranenburg, M. J. (2014). Mothers, fathers, sons and daughters: Parental sensitivity in families with two children. *Journal of Family Psychology*, 28, 138–147. <http://dx.doi.org/10.1037/a0036004>
- Hastings, P. D., Utendale, W. T., & Sullivan, C. (2007). The socialization of prosocial development. In J. Grusec & P. D. Hastings (Eds.), *The handbook of socialization: Theory and research* (pp. 638 – 664). New York, NY: Guilford Press.
- Hawley, P. H. (2003). Prosocial and coercive configurations of resource control in early adolescence: A case for the well-adapted Machiavellian. *Merrill-Palmer Quarterly*, 49(3), 279-309. doi:10.1353/mpq.2003.0013
- Hinton, Perry R, McMurray, Isabella, Brownlow, & Charlotte. (2014). *SPSS Explained*.
- Hoffman, M. L. (1982). Development of prosocial motivation: Empathy and guilt. *The development of prosocial behavior*. Elsevier. 281-313. <https://doi.org/10.1016/b978-0-12-234980-5.50016-x>
- Kemppinen, K., Kumpulainen, K., Raita-Hasu, J., Moilanen, I., & Ebeling, H. (2006). The continuity of maternal sensitivity from infancy to toddlerage. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 24, 199–212. <http://dx.doi.org/10.1080/02646830600821249>
- Kochanska, G., & Aksan, N. (2004). Development of mutual responsive-ness between parents and their young children. *Child Development*, 75, 1657–1676. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1467-8624.2004.00808.x>

- Kokko, K., & Pulkkinen, L. (2000). Aggression in childhood and long-term unemployment in adulthood: A cycle of maladaptation and some protective factors. *Developmental Psychology, 36*, 463–472. doi:10.1037/0012-1649.36.4.463
- Kokko, K., Tremblay, R. E., Lacourse, E., Nagin, D. S., & Vitaro, F. (2006). Trajectories of prosocial behavior and physical aggression in middle childhood: Links to adolescent school dropout and physical violence. *Journal of Research on Adolescence, 16*, 403–428. <https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2006.00500.x>.
- Koot, H., Ftitache, B. & van Lier, P. (2022). Kinderen van migranten staan met 10-0 achter. *Kind Adolesc Prakt 21*, 6–13. <https://doi.org/10.1007/s12454-022-0685-9>
- Krevans, J., & Gibbs, J. C. (1996). Parents' use of inductive discipline: Relations to children's empathy and prosocial behavior. *Child Development, 67*, 3263–3277.
doi:10.2307/1131778
- Lerner, R. M., Brentano, C., Dowling, E. M., & Anderson, P. M. (2002). Positive youth development: Thriving as a basis of personhood and civil society. *New Directions for Youth Development, 95*, 11–34. <https://doi.org/10.1002/yd.14>
- Lovas, G. S. (2005). Gender and patterns of emotional availability in mother–toddler and father–toddler dyads. *Infant Mental Health Journal, 26*, 327–353.
<http://dx.doi.org/10.1002/imhj.20056>
- Mesman, J., & Emmen, R. A. G. (2013). Mary Ainsworth's legacy: Asystematic review of observational instruments measuring parental sensitivity. *Attachment & Human Development, 15*, 485–506. <http://dx.doi.org/10.1080/14616734.2013.820900>
- Mesman, J., IJzendoorn, M. H. van, et al. (2015). Is the Ideal Mother a Sensitive Mother? Beliefs about Early Childhood Parenting in Mothers across the Globe. *Submitted for publication.*

- Newton, E. K., Laible, D., Carlo, G., Steele, J. S., & McGinley, M. (2014). Do sensitive parents foster kind children, or vice versa? Bidirectional influences between children's prosocial behavior and parental sensitivity. *Developmental Psychology, 50*(6), 1808–1816. <https://doi.org/10.1037/A0036495>
- Pesonen, K., Räikkönen, K., Heinonen, K., Järvenpää, A. L., & Strandberg, T. E. (2006). Depressive vulnerability in parents and their 5-year-old child's temperament: A family system perspective. *Journal of Family Psychology, 20*, 648–655.
- Pulkkinen, L., & Tremblay, R. E. (1992). Patterns of boys' socialadjustment in two cultures and at different ages: A longitudinal perspective. *International Journal of Behavioural Development, 15*, 527–553. doi:10.1177/016502549201500406
- Salkind, N. (2015). *Encyclopedia of Measurement and Statistics 1st Edition*. SAGE.
- Sameroff, A. (2009). *The transactional model of development: How children and contexts shape each other*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Scotfield, J., Hernandez-Reif, M., & Keith, A. B. (2009). Preschool children's multimodal word learning. *Journal of Cognition and Development, 10*(3), 06–333. <http://dx.doi.org/10.1080/15248370903417662>
- Scott, J. K., Nelson, J. A., & Dix, T. (2018). Interdependence among mothers, fathers, and children from early to middle childhood: parents' sensitivity and children's externalizing behavior. *Developmental Psychology, 54*(8), 1528–1541. <https://doi.org/10.1037/dev0000525>
- Šimkovic, M., & Träuble, B. (2019). Robustness of statistical methods when measure is affected by ceiling and/or floor effect. *PLoS ONE, 14*(8). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0220889>

- Rice, M. E., & Grusec, J. E. (1975). Saying and doing: Effects on observer performance. *Journal of Personality and Social Psychology*, *32*, 584 – 593. doi:10.1037/0022-3514.32.4.584
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2001). *Using Multivariate Statistics* (4th ed.). Allyn and Bacon.
- Tabachnick, B.G. & Fidell, L.S. (2013). *Using multivariate statistics*. Sixth Edition, Pearson.
- Van der Ploeg, J. (2019). Kinderen met pro sociaal gedrag. In: *De sociale ontwikkeling van het schoolkind*. Bohn Stafleu van Loghum, Houten. https://doi.org/10.1007/978-90-368-2232-9_15
- Wentzel, K. R. (1993). Does being good make the grade? Social behavior and academic competence in middle school. *Journal of Educational Psychology*, *85*, 357–364. doi:10.1037/0022-0663.85.2.357
- Zahn-Waxler, C. & Radke-Yarrow, M. (1982). The development of altruism: Alternative research strategies. In N. Eisenberg-Berg (ed.), *The development of prosocial behavior*. New York: Academic Press.
- Zahn-Waxler, C., Robinson, J. & Emde, R.N. (1992). The development of empathy in twins. *Developmental Psychology*, *28*, 1038-1047.

Bijlagen

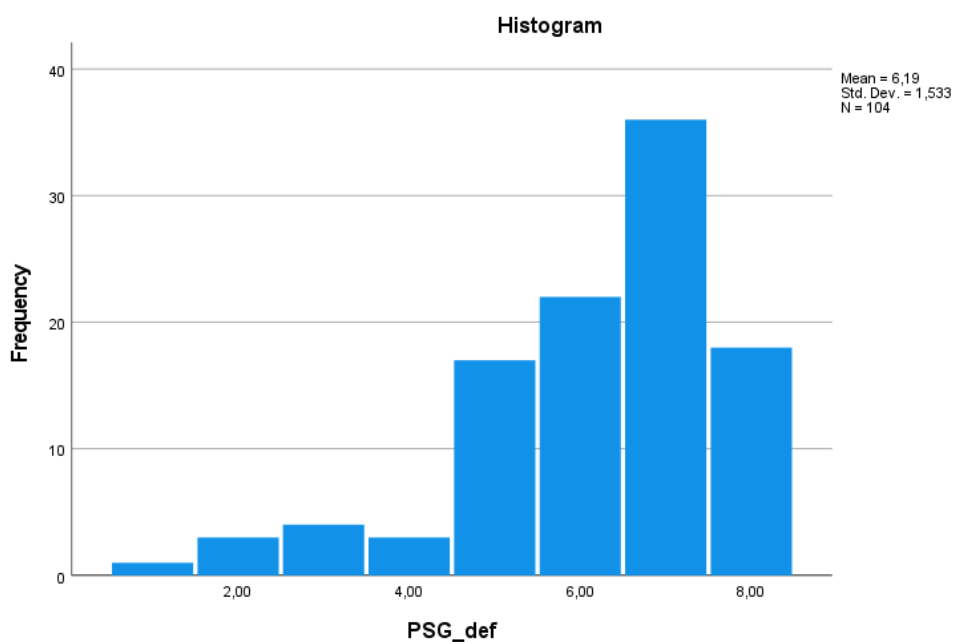
1. Frequentietabel sensitiviteit vader en moeder

		Statistics											
		SP_speL_V_de	IN_speL_V_def	SP_blokken_V	IN_blokken_V	SP_etch_V_def	IN_etch_V_def	SP_speL_M_de	IN_speL_M_def	SP_blokken_M	IN_blokken_M	SP_etch_M_de	IN_etch_M_def
N	Valid	103	103	104	104	102	102	104	104	103	103	101	101
	Missing	1	1	0	0	2	2	0	0	1	1	3	3

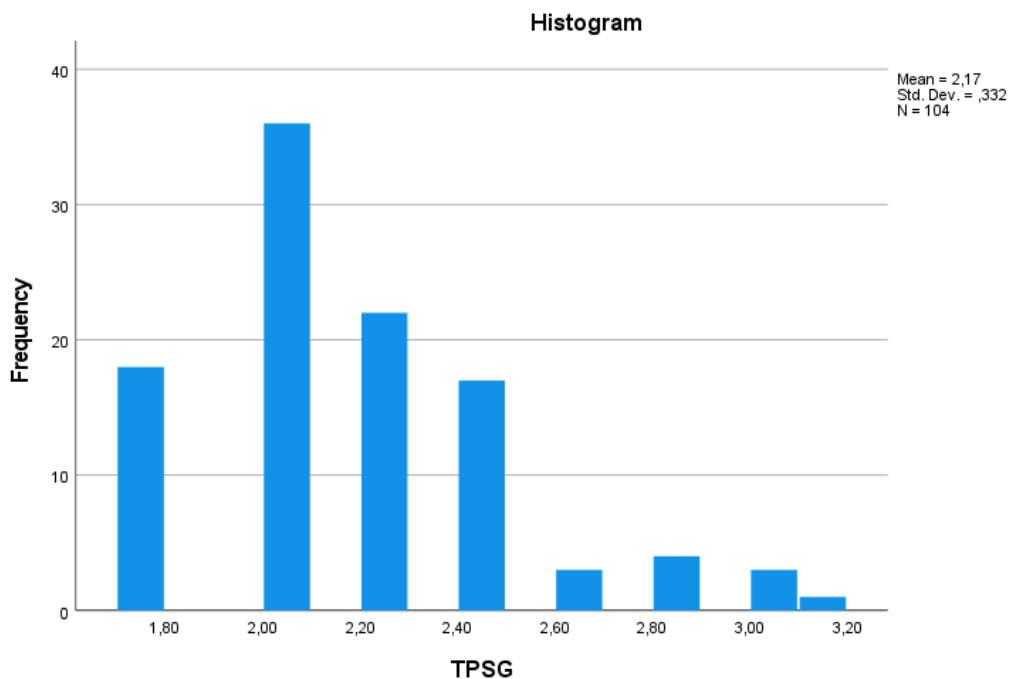
2. Frequentietabel prosociaal gedrag kind

		Statistics				
		Wilt u alstublieft voor iedere vraag aan geven "Niet waar", "Een beetje waar", of "Zeker waar". Het is van belang dat u alle vragen zo goed mogelijk beantwoordt, ook als u niet helemaal zeker bent of als u de vraag raar vindt. Wilt u alstublieft uw antwoorden baseren op het gedrag van uw 3-jarige kind (waarmee u meedoet aan ons onderzoek de laatste zes maanden. - Deelt makkelijk met andere kinderen (bijvoorbeeld speelgoed, snoep, potloden, enz)	Wilt u alstublieft voor iedere vraag aan geven "Niet waar", "Een beetje waar", of "Zeker waar". Het is van belang dat u alle vragen zo goed mogelijk beantwoordt, ook als u niet helemaal zeker bent of als u de vraag raar vindt. Wilt u alstublieft uw antwoorden baseren op het gedrag van uw 3-jarige kind (waarmee u meedoet aan ons onderzoek de laatste zes maanden. - Behulpzaam als iemand zich heeft bezeerd, van streek is of zich ziek voelt	Wilt u alstublieft voor iedere vraag aan geven "Niet waar", "Een beetje waar", of "Zeker waar". Het is van belang dat u alle vragen zo goed mogelijk beantwoordt, ook als u niet helemaal zeker bent of als u de vraag raar vindt. Wilt u alstublieft uw antwoorden baseren op het gedrag van uw 3-jarige kind (waarmee u meedoet aan ons onderzoek de laatste zes maanden. - Aardig tegen jongere kinderen	Wilt u alstublieft voor iedere vraag aan geven "Niet waar", "Een beetje waar", of "Zeker waar". Het is van belang dat u alle vragen zo goed mogelijk beantwoordt, ook als u niet helemaal zeker bent of als u de vraag raar vindt. Wilt u alstublieft uw antwoorden baseren op het gedrag van uw 3-jarige kind (waarmee u meedoet aan ons onderzoek de laatste zes maanden. - Biedt vaak vrijwillig hulp aan anderen (ouders, leerkrachten, andere kinderen)	
N	Valid	104	104	104	104	104
	Missing	0	0	0	0	0

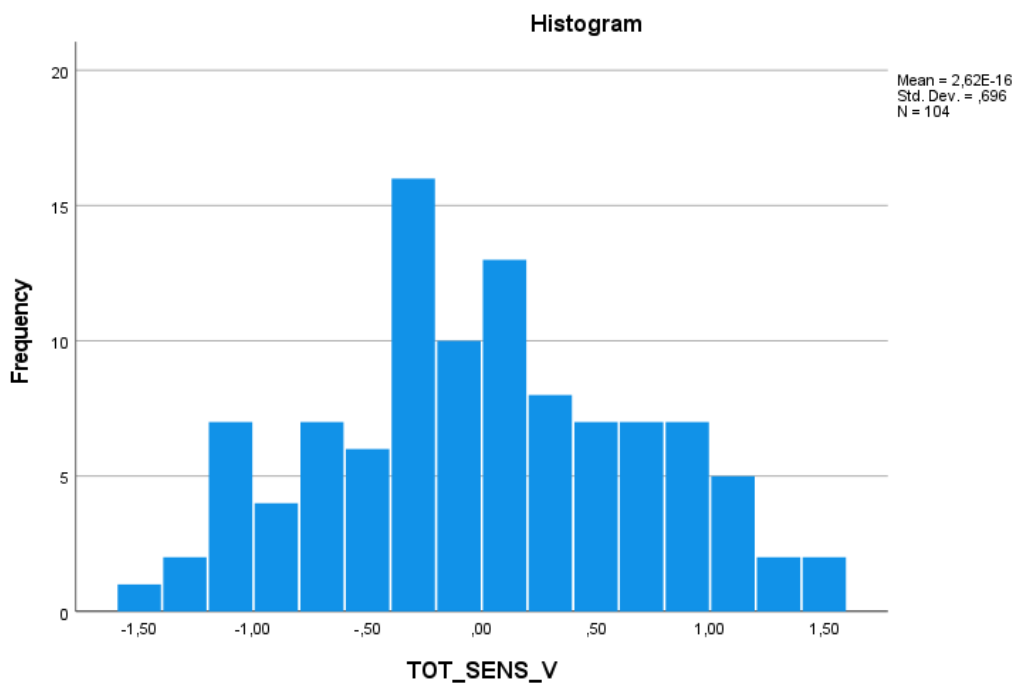
3. Normaal verdeling totaalscores prosociaal gedrag zoals gerapporteerd door vader

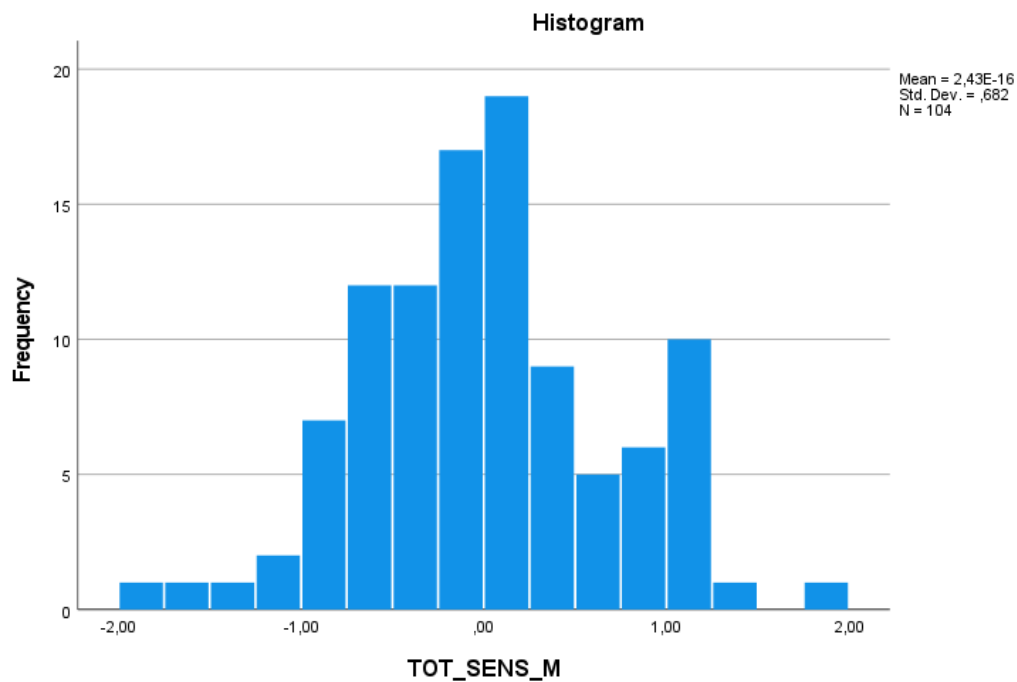
4. Normaal verdeling prosociaal gedrag zoals gerapporteerd door vader na een *reflect* en *square root* transformatie

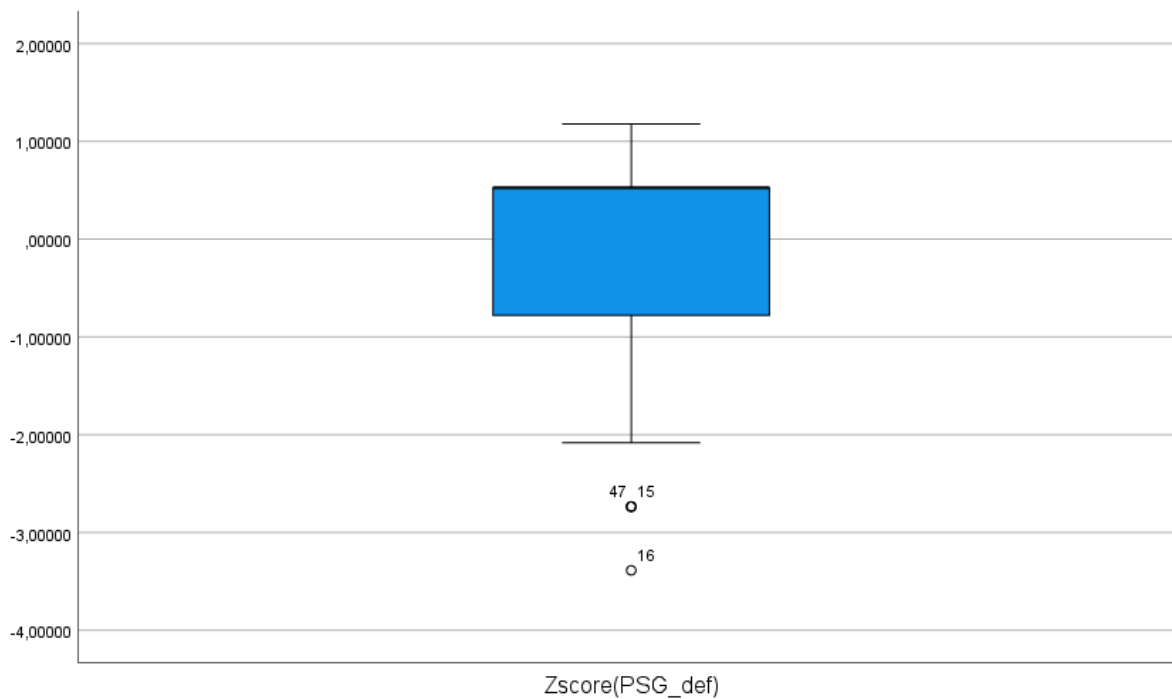
5. Normaal verdeling sensitiviteit vader

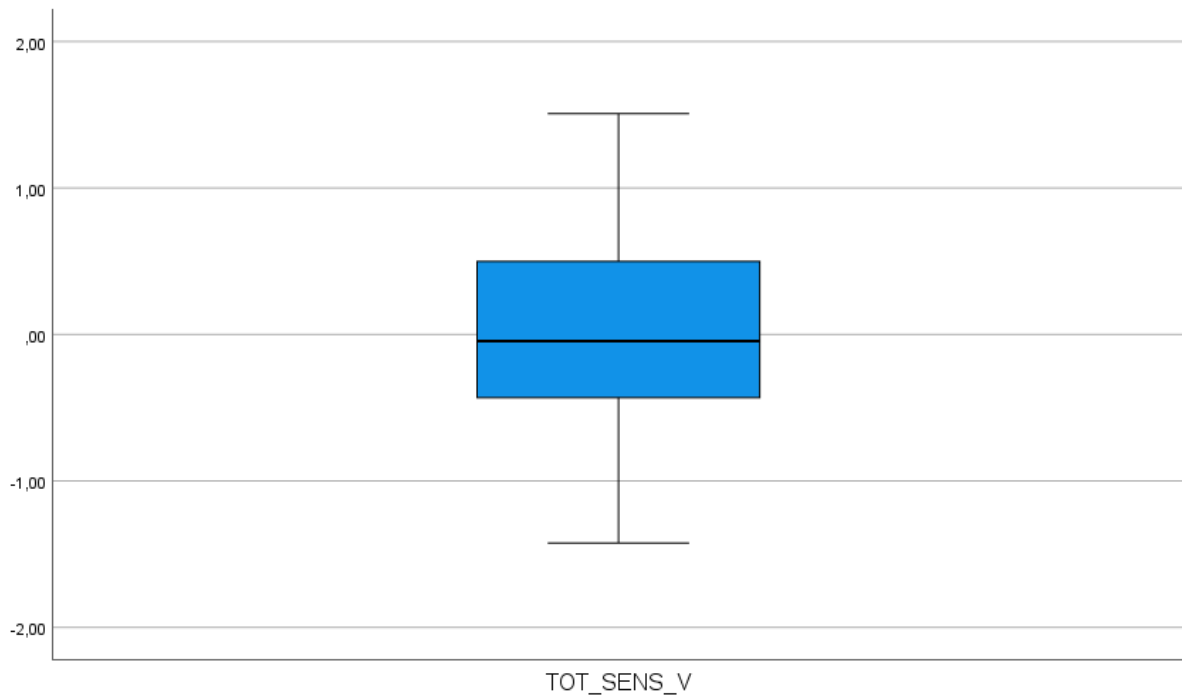
6. Normaal verdeling sensitiviteit moeder

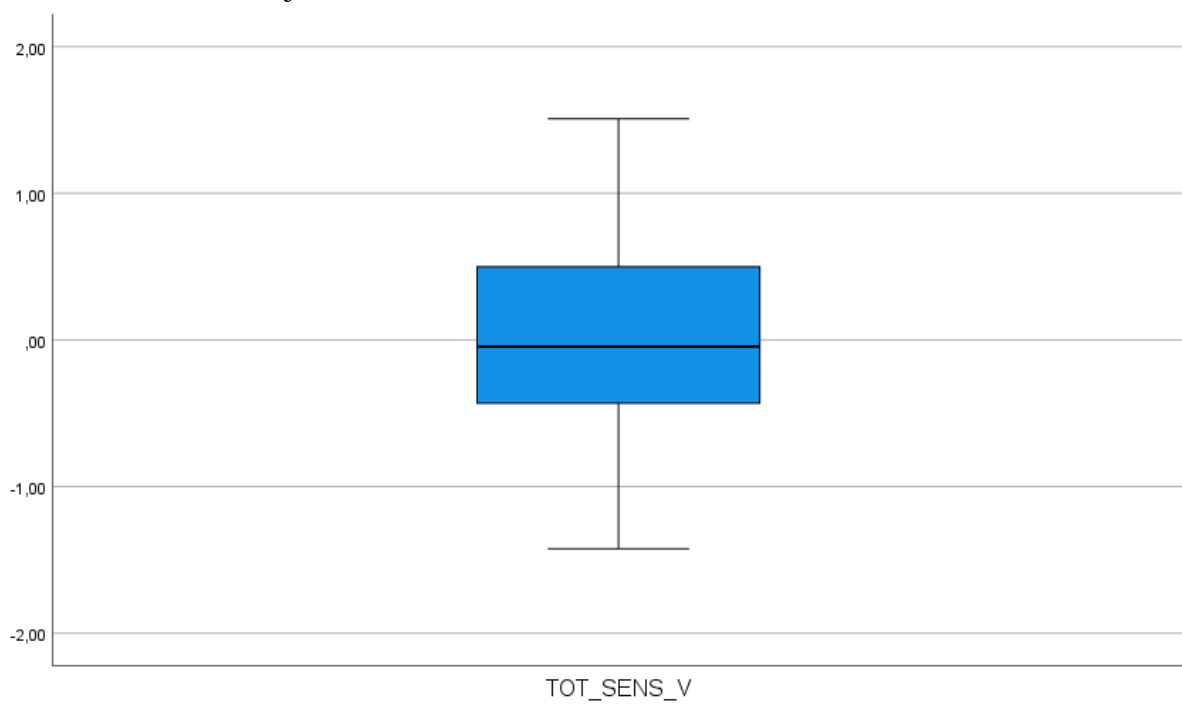
7. Univariate uitbijters prosociaal gedrag

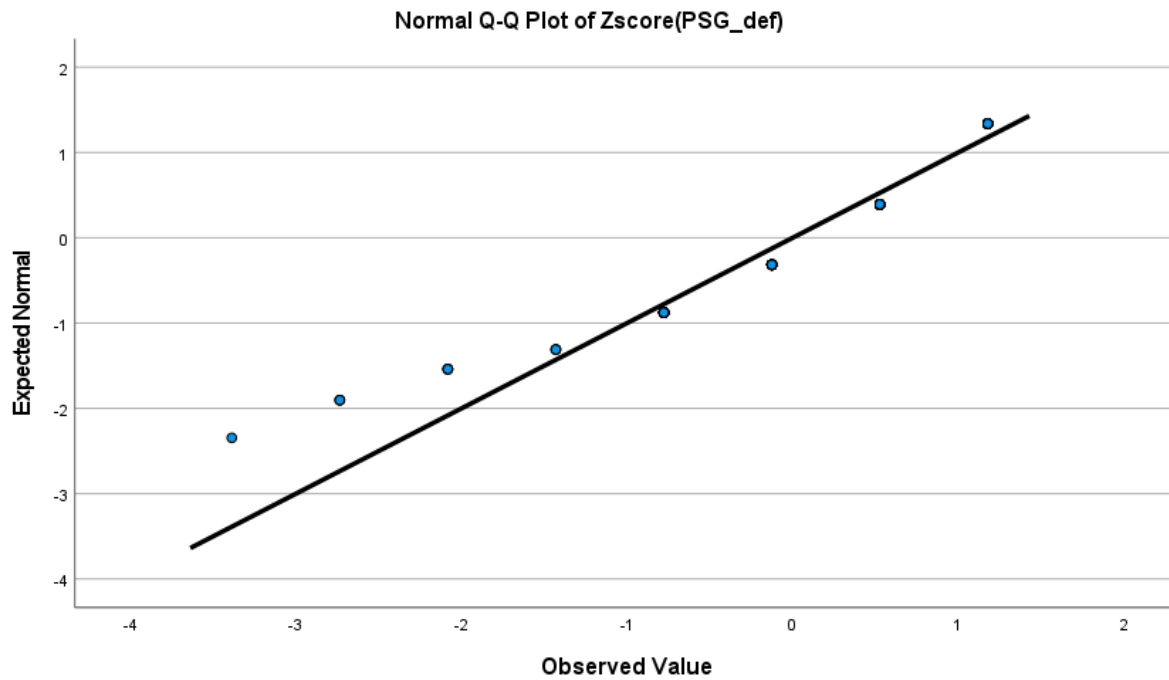
8. Univariate uitbijters sensitiviteit vader

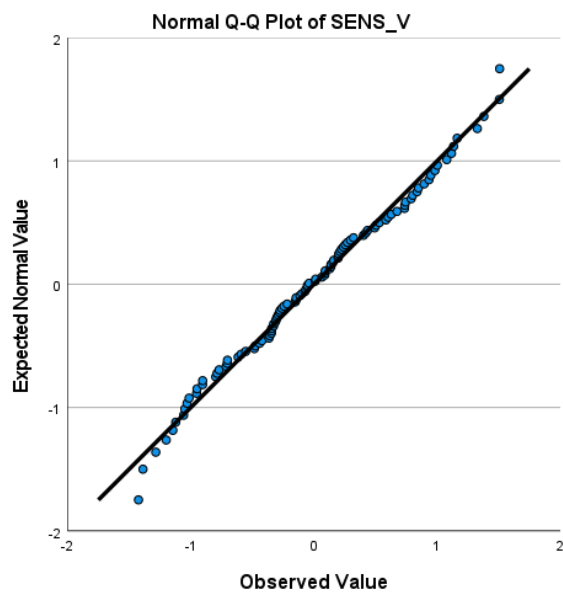
9. Univariate uitbijters sensitiviteit moeder

10. Lineariteit en homoscedasticiteit prosociaal gedrag

11. Lineariteit en homoscedasticiteit sensitiviteit vader

12. Correlatiematrix

Correlations

		SENSM	SENSV	Zscore (PSG_def)
SENSM	Pearson Correlation	1	,231 [*]	-,213 [*]
	Sig. (2-tailed)		,018	,030
	N	104	104	104
SENSV	Pearson Correlation	,231 [*]	1	,109
	Sig. (2-tailed)	,018		,272
	N	104	104	104
Zscore(PSG_def)	Pearson Correlation	-,213 [*]	,109	1
	Sig. (2-tailed)	,030	,272	
	N	104	104	104

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).